

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં સ્તોત્રકાવ્યની એક આગવી પરંપરા છે. સ્તુતિ કરવા માટેના સાધનરૂપ પદ્યોને સ્તોત્ર કહે છે. આવાં સ્તોત્રો ક્યારેક મુક્તકના રૂપે એકાદી સંખ્યામાં તો ક્યારેક ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ વગેરે શ્લોકોની સંખ્યામાં નિબદ્ધ હોય છે. સ્તોત્રસાહિત્યમાં સૌથી વધારે પ્રસિદ્ધિ આદિશંકરાચાર્યે રચેલાં સ્તોત્રોને પ્રાપ્ત થઈ છે. એમણે કેટલાં સ્તોત્રો રચેલાં છે, તે ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. ઘણાં સ્તોત્રો એમના નામે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયાં છે. તેમના નામે પ્રસિદ્ધિ પામેલા આવા જ એક આઠ શ્લોક ધરાવતા સ્તોત્રમાંથી પાંચ શ્લોકો પસંદ કરીને અહીં પ્રસ્તુત કર્યા છે.

જગદંબા ભવાનીની અહીં સ્તુતિ છે. સ્તુતિના પ્રત્યેક શ્લોકમાં ભક્તની અનન્ય શરણાગતિનું અને અબોધ બાળકની ભક્તિનું સતત દર્શન થાય છે. અહીં વર્ણન છે તે પ્રમાણે આ સ્તોત્રનું ગાન કરનાર ભક્તને પોતાના સાંસારિક સંબંધીઓ, જેવા કે - માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન, પુત્ર-પુત્રી કે પતિ-પત્ની જેવા દુન્યવી સંબંધોમાં જરાય રસ નથી. તેને મન તો આ ભવાની મા જ સર્વસ્વ છે. વળી, શાસ્ત્ર, તપ અને તીર્થ, વ્રત કે ઉપવાસ જેવા સ્થૂળ કર્મકાંડ તરફ પણ રુચિ નથી. તેને તો માત્ર પોતાની આ આરાધ્યા દેવી ભવાનીના શરણે રહેવાનું પસંદ છે. તેને પૂરેપૂરી ખાતરી છે કે ગમે તેવા પ્રસંગે મારી રક્ષા કરનાર તો મારી આ ભવાની માતા જ છે.

સુંદર રીતે ગાઈ શકાતા આ સ્તોત્ર દ્વારા એ બોધ લેવાનો છે કે બાહ્ય કર્મકાંડ કરતાં અનન્ય શ્રદ્ધા સાથે સાદાઈથી અને ગુણાત્મક જીવાતું જીવન વધારે મહત્ત્વનું છે. આ રીતે જીવતા માણસની રક્ષા ભવાની માતા સદૈવ કરે છે.

ન તાતો ન માતા ન બન્ધુર્ન દાતા
 ન પુત્રો ન પુત્રી ન ભૃત્યો ન ભર્તા ।
 ન જાયા ન વિદ્યા ન વૃત્તિર્મમૈવ
 ગતિસ્ત્વં ગતિસ્ત્વં ત્વમેકા ભવાનિ ॥ 1 ॥

ન જાનામિ દાનં ન ચ ધ્યાનયોગં
 ન જાનામિ તન્ત્રં ન ચ સ્તોત્રમન્ત્રમ્ ।
 ન જાનામિ પૂજાં ન ચ ન્યાસયોગં
 ગતિસ્ત્વં ગતિસ્ત્વં ત્વમેકા ભવાનિ ॥ 2 ॥

ન જાનામિ પુણ્યં ન જાનામિ તીર્થં
 ન જાનામિ મુક્તિં લયં વા કદાચિત્ ।
 ન જાનામિ ભક્તિં વ્રતં વાપિ માતઃ
 ગતિસ્ત્વં ગતિસ્ત્વં ત્વમેકા ભવાનિ ॥ 3 ॥

વિવાદે વિષાદે પ્રમાદે પ્રવાસે
 જલે ચાનલે પર્વતે શત્રુમધ્યે ।
 અરણ્યે શરણ્યે સદા માં પ્રપાહિ
 ગતિસ્ત્વં ગતિસ્ત્વં ત્વમેકા ભવાનિ ॥ 4 ॥

અનાથો દરિદ્રો જરારોગયુક્તો

મહાક્ષીણદીનઃ સદા જાડ્યવક્ત્રઃ ।

વિપત્તૌ પ્રવિષ્ટઃ પ્રણષ્ટઃ સદાઽહં

ગતિસ્ત્વં ગતિસ્ત્વં ત્વમેકા ભવાનિ ॥ 5 ॥

ટિપ્પણ

નામ : (પુંલિંગ) તાતઃ પિતા **બન્ધુઃ** ભાઈ, સગો **ભૃત્યઃ** નોકર, ચાકર **વિષાદઃ** દુઃખ, અફસોસ **પ્રમાદઃ** આળસ
અનલઃ અગ્નિ **લયઃ** લીન થવું તે

(સ્ત્રીલિંગ) જાયા પત્ની **વૃત્તિઃ** નોકરી, ધંધો **ભવાની** પાર્વતીનું એક નામ, ભવનાં એટલે કે શિવનાં પત્ની
મુક્તિઃ મોક્ષ (જન્મમરણના ચક્રમાંથી છૂટી જવું તે) **ભક્તિઃ** ભગવાનને ભજવાની ક્રિયા (પુરાણ મુજબ ભક્તિના નવ પ્રકાર છે.) **વિપત્તિઃ** આપત્તિ, મુશ્કેલી

(નપુંસકલિંગ) વ્રતમ્ વ્રત (સંસ્કૃતમાં આ શબ્દ પુંલિંગમાં પણ વપરાય છે. નિયમિત રીતે આચરવાનાં પુણ્યકર્મને અને ધર્મની ભાવનાથી અમુક કાર્ય ન કરવા અંગે સ્વેચ્છાએ કરવામાં આવેલા નિશ્ચયને વ્રત કહે છે.) **અરણ્યમ્** વન, જંગલ
શરણ્યમ્ શરણું, આશ્રયસ્થાન

વિશેષણ : **અનાથઃ** જેનો કોઈ નાથ-સ્વામી નથી તેવો **દરિદ્રઃ** નિર્ધન **જરારોગયુક્તઃ** ઘડપણ અને રોગથી યુક્ત
મહાક્ષીણદીનઃ ખૂબ જ ક્ષીણ-ઘસાઈ ગયેલો અને કંગાલ (દીન = કંગાલ, બીકણ) **જાડ્યવક્ત્રઃ** જેનું મુખ જડ થઈ ગયું છે તેવો
(અહમ્ હું) **વિપત્તૌ પ્રવિષ્ટઃ** (અહમ્) આફતમાં પ્રવેશેલો (હું) **પ્રણષ્ટઃ** (અહમ્) નાશ પામેલો (હું)

અવ્યય : **કદાચિત્** ક્યારેક, કોઈકવાર **વાપિ** અને વળી

સમાસઃ ધ્યાનયોગમ્ (ધ્યાનસ્ય યોગઃ, તમ્ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । સ્તોત્રમન્ત્રમ્ (સ્તોત્રમ્ ચ મન્ત્રઃ ચ - સ્તોત્રમન્ત્રમ્ - સમાહાર દ્વન્દ્વ) । ન્યાસયોગમ્ (ન્યાસસ્ય યોગઃ, તમ્ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । શત્રુમધ્યે (શત્રૂણાં મધ્યઃ, તસ્મિન્ - ષષ્ટી તત્પુરુષ) । અનાથઃ (ન વિદ્યતે નાથઃ યસ્ય સઃ - બહુવ્રીહિ) । જરારોગયુક્તઃ (જરા ચ રોગઃ ચ (જરારોગૌ - इतरेतर द्वन्द्व), જરારોગાભ્યાં યુક્તઃ - તૃતીયા તત્પુરુષ) । મહાક્ષીણદીનઃ (ક્ષીણઃ ચ દીનઃ ચ (ક્ષીણદીનૌ - इतरेतर द्वन्द्व), મહાન્તૌ ચ તૌ ક્ષીણદીનૌ - કર્મધારય) । જાડ્યવક્ત્રઃ (જાડ્યં વક્ત્રં યસ્ય સઃ - બહુવ્રીહિ) ।

વિશેષ

1. શબ્દાર્થ : ન જાનામિ હું જાણતો નથી. **ધ્યાનયોગમ્** ધ્યાનયોગને (કોઈ દેવતા કે પરબ્રહ્મના માનસિક ચિંતનની પ્રક્રિયાને ધ્યાનયોગ કહે છે.) **તન્ત્રમ્** તંત્રને, પૂજાની એક પ્રકારની પદ્ધતિને (અતિમાનવીય શક્તિની પ્રાપ્તિ માટે આ પ્રકારની પૂજા કરાતી હોય છે.) **સ્તોત્રમન્ત્રમ્** સ્તોત્ર અને મંત્રને (જે પદ્ય દ્વારા સ્તુતિ કરવામાં આવે છે તે. આવાં પદ્ય લૌકિક છંદમાં રચાયેલાં હોય છે. વેદમાં આવતાં પદ્યોને મંત્ર કહે છે. તે ઋષિઓનું દર્શન છે.) **ન્યાસયોગમ્** ન્યાસ-યોગને (શરીરના જુદા જુદા અવયવોમાં ભિન્ન ભિન્ન દેવતાઓનું મંત્રપાઠની સાથે ધ્યાન કરવાની પ્રક્રિયાને ન્યાસયોગ કહે છે.) **માતઃ** હે મા ! **માં પ્રપાદિ** મારી રક્ષા કરો.

2. સંધિ : તાતો ન (તાતઃ ન) । બન્ધુર્ન (બન્ધુઃ ન) । પુત્રો ન (પુત્રઃ ન) । ભૃત્યો ન (ભૃત્યઃ ન) । વૃત્તિર્મમૈવ (વૃત્તિઃ મમ એવ) । મમૈવ (મમ એવ) । ગતિસ્ત્વમ્ (ગતિઃ ત્વમ્) । ચાનલે (ચ અનલે) । અનાથો દરિદ્રો જરારોગયુક્તો મહાક્ષીણદીનઃ (અનાથઃ દરિદ્રઃ જરારોગયુક્તઃ મહાક્ષીણદીનઃ) । સદાઽહમ્ (સદા અહમ્) ।

1. विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत ।

(1) वृत्तिः शब्दस्य कः अर्थः ?

(क) जीवनचर्या (ख) वर्तनम् (ग) प्रवृत्तिः (घ) निर्वृतिः

(2) कुत्र प्रविष्टस्य भक्तस्य भवानी एका एव गतिः वर्तते ?

(क) व्रते (ख) वने (ग) विपत्तौ (घ) सर्वत्र

(3) भवानि इति पदम् अस्ति ।

(क) क्रियापदम् (ख) संबोधनपदम् (ग) कर्तृकारकम् (घ) कर्मकारकम्

(4) न जानामि लयं वा कदाचित् ।

(क) पूजाम् (ख) व्रतम् (ग) मुक्तिम् (घ) प्रलयम्

(5) गतिस्त्वं भवानि ।

(क) प्रपाहि (ख) वयम् (ग) त्वमेका (घ) भवान्

2. उदाहरणानुसारं परिचयं कारयत ।

पद	शब्द	लिङ्ग	विभक्ति-वचन
उदाहरणम् : विपत्तौ	विपत्ति	इकारान्त स्त्रीलिङ्ग	सप्तमी एकवचन
(1) पूजाम्
(2) वृत्तिः
(3) जले
(4) त्वम्
(5) व्रतम्

3. रेखाङ्कितपदानां स्थाने प्रकोष्ठात् उचितं पदं चित्वा प्रश्नवाक्यं रचयत ।

(कुत्र, किम्, कः, का)

(1) अहं ध्यानयोगं न जानामि ।

(2) मम वृत्तिः नास्ति ।

(3) अरण्ये सदा मां प्रपाहि ।

4. समासप्रकारं लिखत ।

(1) अनाथः (2) शत्रुमध्ये

(3) जाड्यवक्त्रः (4) ध्यानयोगम्

5. ગુર્જરભાષાયામ્ ઉત્તરં લિખત ।

- (1) ભક્ત પોતાના કયા કયા સ્વજનને છોડીને માતાને પોતાની એક માત્ર ગતિ માને છે ?
- (2) ભક્ત શું-શું નથી જાણતો ?
- (3) કઈ કઈ પરિસ્થિતિમાં ભક્ત માતાને રક્ષણ કરવા પ્રાર્થે છે ?
- (4) અનાથો દરિદ્રો.... શ્લોકમાં ભક્ત પોતાને માટે કયાં વિશેષણો વાપરે છે ?

6. શ્લોકપૂર્તિં કુરુત ।

- (1) વિવાદે વિષાદે ત્વમેકા ભવાનિ ॥
- (2) અનાથો દરિદ્રો ત્વમેકા ભવાનિ ॥

પ્રવૃત્તિ

- આદિ શંકરાચાર્યે રચેલું આવું કોઈ એક બીજું સ્તોત્ર મેળવીને વાંચો.
- વર્ગખંડમાં આ સ્તોત્રનું સમૂહગાન કરો.

